

ГЕНЕЗИС ПРИНЦИПУ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

ЖАРОВСЬКА Ірина Мирославівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права Львівської комерційної академії

УДК 342.5

В статті досліджується питання легітимності державної влади. Акцентовується увага на генезисі розвитку ідеї класичної легітимності, вказуються необхідність і шляхи впровадження принципу легітимності в інституціональній системі державної влади сучасних суспільств.

Ключові слова: легітимність, легітимація, легальність, державна влада.

Постановка проблеми

Питання легітимності є питанням про те, що дає право владним структурам розпоряджатися життям підвладних їм людей і чекати від них добровільного підпорядкування владним рішенням. Легітимність означає згоду народу з владою, коли він добровільно визнає її право приймати рішення, які повинні виконуватися. У легітимності відображається ставлення громади до влади, її можна визначити як стан влади, коли вона визнається більшістю народу законною і справедливою.

Звернення до проблеми легітимності має, на наше глибоке переконання, безпосереднє відношення до сучасної політико-правової ситуації в багатьох країнах світу (особливо це помітно під час економічної кризи), коли з надзвичайною швидкістю падає рівень легітимності не тільки окремих державних інститутів (суди, парламент, органи конституційної юрисдикції, органи виконавчої влади, правоохоронні органи тощо), але й державної влади в цілому.

Стан дослідження

Проблеми державно-владних відносин у статті розглядаються з використанням як наукових праць вчених-юристів, так і представників науки управління, філософії, політології, історії, тощо серед них здобутки С. Алексєєва, Д. Хеллоуелла, М. Вебера, Ю. Хабермаса та інших. Разом з тим можна констатувати, що комплексного теоретичного аналізу принципу легітимності державної влади з точки зору її правової природи так і не відбулося, науковці неодноразово підкреслювали недостатність досліджень цієї проблематики.

Виклад основних положень

Історико-правовий ракурс дослідження державно-владних відносин дає можливість встановити, що поняття «легітимність» у формі ідеї існувало протягом доволі тривалого часу, однак наукові основи теорії легітимації влади було закладено наприкінці XIX – початку XX століття в роботах Макса Вебера (1684-1920). В цьому сенсі цілком слушною видається теза В. Бачініна, який зазначає, що незважаючи на те, що сам термін «легітимність державної влади» доволі активно використовувався ще у XVII-VIII століттях (насамперед варто згадати французьку політичну традицію, де саме через визнання легітимності королівської влади робилися теоретичні спроби обґрунтувати її незмінність), свою концептуальну розробку це поняття отримало лише в дослідженнях М. Вебера [1, с. 126].

Парадигма легітимності, сформована М. Вебером, передбачає, що влада ґрунтується здебільшого на довірі підданих або громадян до неї. Ця довіра або ступінь визнання суспільством законної влади може бути раціональною або нераціональною. Нагадаємо, що вивчаючи проблему влади, він виходив з того, що будь-яка влада обов'язково конститується як специфічна форма взаємозв'язку між тими, хто здійснює панування, та тими, хто підкорюється владі. Щодо особливості влади М. Вебер робив одне принципове уточнення. Для нього певним чином і влада повинна, за визначенням, характеризуватись як стабільна, або ж як така, що є здатною не тільки інституціоналізуватись в той чи інший історичний момент, але й відтворювати й підтримувати її протягом тривалого часу.

За цієї причини М. Вебер від самого початку відкидав чисельні просвітницькі суспільно-політичні проекти, які прагнули пояснити взаємозв'язок у системі суб'єктів та об'єктів панування спираючись чи на ідею «природної» схильності підкорятись, чи на певні психологічні мотиви, чи на укорінену індивідуальну звичку чинити в певний спосіб. Як зазначає сам М. Вебер, «коли б панування ґрунтувалось лише на таких засадах, воно не було б досить стійким». З чого він робить висновок: «ті, хто панує, та їхні підлеглі прагнуть внутрішньо впорядкувати відносини панування за допомогою певних правових засад, які надають цим стосункам легітимності» [2, с.157]. Сила, за його мотивацією, має бути присутня в апараті державної влади, однак це не єдиний принцип існування стабільної державної влади. Цим наріжним принципом є легітимність, як специфічна віра громадян у правильність саме існуючого способу організації та впорядкування відносин панування і підкорення. При цьому завдяки легітимності підтримується стабільність не лише державної влади як такої, але й конкретних політичних інститутів, тобто основних блоків, з яких складається держава, які у своїй сукупності охоплюють всі сфери політико-державного життя й уособлюють функції держави як організації політичної влади [3, с.14-15].

На противагу процесу легітимності при практичній реалізації державної влади можливою радикальною протилежним процесом. Він має назву делегітимація. Процес втрати легітимності практично завжди має вплив на стабільність базових засад державності як такої, що може проявитись в генеруванні загальносуспільних конфліктів, які, зрештою, вирішуватимуться у революційний спосіб.

Таким чином, стабільність системи суспільно-політичного управління, так само як і стабільність держави, за М. Вебером, напряму залежать від того, наскільки влада спромоглася сконцентрувати навколо себе своєрідний позитивний «заряд легітимності», який, в свою чергу, може мати чітко визначене джерело. Всього, як вважав М. Вебер, існує лише три джерела легітимності: традиція, харизма та раціональність. У результаті чого ним і було виділено три типи влади (три типи панування): а) традиційну, б) харизматичну, в) раціонально-правову.

Традиційна політична легітимність, за М. Вебером, засновується на історичних звичаях та традиціях. Цей тип владних відносин часто супроводжується вірою у святість існуючої влади, а, отже, й у святенність встановленого владою порядку. В цьому випадку традиція відіграє важливу консолідуючу роль у суспільстві, оскільки пошук суспільного консенсусу та весь суспільно-політичний розвиток здійснюються на основі низки традиційних норм, які не піддаються сумніву ані суб'єктами політичного управління, ані його об'єктами.

Іншим типом легітимного панування є харизматичне. В умовах харизматичної легітимності ми часто спостерігаємо формування різноманітних культів особистості, які породжуються не стільки марнославством чи будь-якими іншими індивідуальними властивостями харизматичного лідера, скільки постають результатом об'єктивної необхідності політико-технологічного підтримання харизми, яка, по суті, виступає основою як легітимності лідера, так і легітимності тих рішень, що ним приймаються.

В основі раціонально-правової легітимності лежать певні чітко встановлені правила, що окреслюють сферу компетенції, повноваження та міру відповідальності у

відносинах тих, хто реалізує управлінські функції, і тих, на кого ця управлінська влада розповсюджується. Як вважав М. Вебер, основними засадами раціонально-правової легітимності є такі: а) будь-які закони приймаються і можуть при бажанні змінюватись із дотриманням певних формальних процедур; б) члени об'єднання, яке здійснює владу, можуть обиратися або ж призначатися, саме це об'єднання та всі його частини є підприємствами; в) окремі гетерономні й гетерокефальні підприємства такого типу називають органами влади, або владними установами; г) управлінський штаб складається з чиновників, що призначаються керівництвом, а підлеглі вважаються членами владного об'єднання (тобто громадянами). При цьому, однією з основних заporук стабільності цього типу панування є те, що закони є однаково обов'язковими як для тих, хто управляє, так і для тих, ким управляють.

Таким чином, дослідивши процес формування класичної теорії легітимності, ми отримали той необхідний історико-політологічний і методологічний базис, який може виступити надійною основою для подальшого теоретичного визначення поняття легітимності.

Проблема легітимності влади завжди була однією з найважливіших у світовій державно-правовій історії. Способи її досягнення дуже різноманітні. Найпростіший і водночас найважчий полягав у забезпеченні прямого доступу людей до здійснення влади. У такому разі прямий зв'язок між громадянами і владою давав змогу позбутися сумнівів щодо компетентності та авторитету влади, адже її здійснення відбувалося за прямої участі самих підлеглих. З іншого боку, такий механізм за своєю суттю був дуже обмежений для застосування, оскільки передбачав невелику кількість населення і невелику територію для свого втілення в життя.

Країни Західної Європи, принаймні до недавня, виступали прикладом можливості існування в суспільстві легітимності як ознаки всієї політичної системи. Обов'язковою умовою цього має бути певний рівень консенсусу в суспільстві стосовно базових правових цінностей, що мають безпосередньо

втілюватися в політичну систему цього суспільства. Незалежно від того, яка політична сила перебуває при владі, є низка писаних чи неписаних правил гри, яких дотримуються всі учасники владних стосунків. За таких умов громадяни можуть довіряти владним структурам незалежно від того, які політичні сили їх очолюють. Свідченням того, що в державі існує достатній рівень загальної легітимності, можуть бути численні приклади стабільного функціонування коаліцій, що мають незначну перевагу над опозицією, і навіть урядів меншості в країнах Західної Європи.

Таким чином, здатність громадян в організований публічний спосіб протистояти не завжди законним діям влади в межах чинного законодавства є свідченням високого рівня правосвідомості, в той час, як готовність влади в межах публічного діалогу відстоювати свої позиції і вміти визнавати свої помилки є ознакою легітимності влади.

Проте жодна легітимна система не ґрунтується на якомусь одному виді легітимності, а поєднує, як правило, декілька. Підкреслюючи важливу роль легітимності у забезпеченні функціонування влади, треба зазначити, що сучасні тоталітарні режими зберігали владу не на підставі легітимності, а на підставі тотальної ідеології та поліцейського терору. Деякі режими, особливо в країнах третього світу, тримаються на кланових зв'язках керівників і керованих.

Слід зауважити, що сучасні типи легітимності переважно ґрунтуються на раціональних основах, тобто у масовій свідомості домінують ті, які передбачають визнання влади в силу конституцій і законів, а також в її здатності виконувати свої функції й віру в те, що характер влади і соціальні наслідки її управлінського впливу цілком залежать від громадян.

На сучасному етапі розвитку наукової думки існують два підходи до розуміння легітимності державної влади. Згідно з ліберально-демократичною позицією легітимною потрібно визнавати тільки ту владу, яка сформована в результаті демократичних процедур. Влада, встановлена насильницьким шляхом, не визнається легітимною. Згідно з позицією політичного реалізму

легітимність влади полягає не стільки у законності й демократизмі її встановлення, скільки в її здатності оволодіти складною ситуацією в країні, підтримувати в суспільстві стабільність. А це означає, що встановлена незаконним шляхом, наприклад, у результаті революції чи воєнного перевороту, влада внаслідок її ефективності з часом може бути визнана громадянами та світовим співтовариством правомірною, тобто стати легітимною.

Результатом здійснення легітимації виступає такий якісний стан влади, як її легітимність. Макс Вебер у своїй роботі «Політика як покликання і професія» визначив її як внутрішні підстави для виправдання панування. Втім і за сучасного розвитку державно-правової науки визначення майже не змінилися, і легітимність визначають як «спроможність системи створювати і підтримувати віру в те, що наявні політичні інститути є найадекватнішими даному суспільству»[4, с.77]. Причому народ, як зауважує Д. Х. Хеллоуелл, не дає згоди на управління раз і назавжди, оскільки дарування згоди є безперервний процес[5, с.54].

Формалізація волі народу, надання їй загальнообов'язковості потребує, словами Ю. Хабермаса [6, с.175], «трансформації влади як панування у такий стан, коли сам народ дає собі закони». Дотичним до цього є політико-правовий інститут, що А. П. Заєць визначає як «легітимація права»[7, с.36] – позитивне сприйняття народом нормативно-правових приписів. Зрештою, ще Г. В. Ф. Гегель писав, що «... закон не діє, діє лише дійсна людина, і при оцінці людських вчинків справа може, згідно з цим принципом, полягати тільки в тому, якою мірою нею сприйнятий цей закон, наскільки він увійшов у її переконання. Якщо ж за цим законом належить судити, тобто взагалі оцінювати, не вчинки, то не зрозуміло, чому такий закон служить і для чого він взагалі має існувати. Такий закон зведений до рівня зовнішньої букви і насправді до рівня марного слова, оскільки тільки через моє переконання він стає законом, зобов'язуючим і зв'язуючим мене»[див. 7, с.39].

Легітимність публічної влади – це соціальне визнання її права на керівну роль у

суспільстві. Державна влада не може розраховувати на тривале існування і ефективну діяльність, покладаючись тільки на насильство. Потрібна добровільна згода, скріплена втіленням принципу законності. Першою передумовою добровільної згоди є тверда впевненість народу в тому, що представники влади з правовим дозволом і в межах закону займають свої пости, що вони встановлюють і втілюють в життя свої рішення у сфері законних державних інтересів, не зазіхаючи на те, що справедливо вважається приватним і особистим. Як стверджують науковці, там, де легітимність влади не безперечна, запанувало беззаконня і небезпека революційних потрясінь[8, с.78].

Термін «легітимність» іноді переводять з французької мови як «законність» або «узаконеність». Такий переклад видається не зовсім точним. Законність, що розуміється як дія відповідно до закону, відбивається категорією «легальність». Поняття ж легітимності має оцінний, етичний і політичний характер, легальність – формально-юридичний і етично нейтральний. Державна влада, навіть не популярна, як правило, легальна. В той же час вона може бути нелегітимною, тобто не сприйматися народом, видавати закони на власний розсуд і використовувати їх як знаряддя організованого насильства, здійснювати свавілля і беззаконня.

Отже, легальність державної влади фіксує винятково відповідність державної влади діючим законам та передбаченим ними процедурам, тоді як легітимність – це, в першу чергу, ставлення суспільства до державної влади. Існують два елементи легальності влади:

- створення народом правового поля для здійснення владної функції (не лише органічні закони, але й законодавство держави в цілому: будь-який нормативно-правовий припис забезпечується державним примусом, а відтак необхідною є регламентація його застосування);
- здійснення владної функції повноважними органами у межах і відповідно до встановленого народом правового поля[9, с.85].

Тобто, теоретико-правова думка відмежує розуміння принципу легальності та ле-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується питання легітимності державної влади. Акцентовується увага на генезисі розвитку ідеї класичної легітимності, вказуються необхідність і шляхи впровадження принципу легітимності в інституційний вимір державної влади сучасних суспільств.

гітимності, при чому вказуючи, що легальна влада може бути нелегітимною, а легітимна влада завжди ґрунтується на легальній субстанції.

Висновок

При процесі легітимності відбувається сприйняття суспільством державної влади та її дій. Інституційна державна влада зацікавлена у найвищому рівні легітимності і для цього необхідно заохочувати усесторонній механізм легітимації владних процесів та органів. Останній, на нашу думку, включає в себе:

1. Соціально-політичне обґрунтування державної влади.
2. Легальні і демократичні процедури формування державної влади.
3. Юридичне обґрунтування, легалізація державної влади.
5. Інформаційно-ідеологічна дія державної влади на підвладних суб'єктах.
6. Підтримка авторитету державної влади.
7. Громадський контроль органів державної влади.
8. Формування і легальна можливість існування сильної опозиційної влади, що триматиме владну еліту у правовому тонусі.
9. Підвищення рівня правової культури суб'єктів і об'єктів влади з метою формування право поважних властивостей владних інституцій.
10. Формування системи механізмів реального захисту інтересів народу та реалізація владних інтересів саме цієї групи суб'єктів.

Вказаний перелік не є вичерпним, оскільки відповідно до ментальних особливостей та правових традицій кожна держава

SUMMARY

This article explores the question of legitimacy of the government. The attention to the genesis of the idea of classical legitimacy, indicated the need and ways of implementing the principle of legitimacy in the institutional dimension of state power of modern societies.

мотивується власними парадигмами сприйняття і довіри до влади. Тому перспективними аспектами майбутніх досліджень слід вважати аналіз національної ідеї та національного духу у побудові та функціонуванні феномену державно-владних відносин.

Література

1. Бачинин В. А. Политология. Энциклопедический словарь / Бачинин В. А. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 288 с.
2. Вебер М. Социология. Загально історичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
3. Алексеев С. С. Государство и право: Начальный курс. / С. С. Алексеев. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М.: Юридическая литература, 1996. – 192 с.
4. Lipset S. Political Man / S. Lipset // The Social Basis of Politics. – N.Y. : Doubleday, 1960. – 432 p.
5. Хеллоуелл Д. Х. Моральные основы демократии / Д. Х. Хеллоуелл. – [пер. с англ. С. Бурина.] – М. : ППП, 1993. – 142 с.
6. Хабермас Ю. Гражданство и национальная идентичность / Ю. Хабермас // Демократия. Разум. Нравственность: лекции и интервью (Москва, апрель 1989 г.). – М. : ACADEMIA, 1995. – 245 с.
7. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А. П. Заєць – К. : Парламентське видавництво, 1999. – 248 с.
8. Шаран П. Сравнительная политология. В 2 ч. / П. Шаран. – [пер. с англ.] – М.: РАУ, 1992. – Ч.1. – 226с.
9. Шиліпов Л. М. Принцип народовладдя і його здійснення в Україні: дис... канд. юр. наук. за спец. : 12.00.01 / Л. М. Шиліпов – Х., 2004. – 178 с.